

TAMARA GRIESSER-PEČAR

Škof Gregorij Rožman

Ko je ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman 16. novembra 1959 v Clevelandu umrl, bi se po cerkvenih predpisih moral izvršiti obširen cerkveni ceremonial v ljubljanski škofiji. Nominalno je namreč ostal ljubljanski škof tudi potem, ko je svojo škofijo 5. 5. 1945 zapustil in se odpeljal na Koroško. Oblast je prepovedala vsako cerkveno svečanost. Predsednik Komisije za verska vprašanja Boris Kocijančič je škofu Antonu Vovku dejal: *»Škof Rožman je vojni zločinec, pravnomočno obsojen, kazen mu ni bila amnestirana ali drugače spremenjena in zaradi tega bomo smatrali vsako počastitev, ki bo kakorkoli zvezana z imenom dr. Rožmana za demonstracijo in jo bomo tudi kot tako obravnavali.«*¹ Po slovesni zadušnici, ki jo je v clevelandski stolnici vodil tamkajšnji pomožni škof John J. Krol in pogrebnimi slovesnostmi, ki jih je vodil nekdanji apostolski nuncij v Beogradu, nadškof Joseph Patrik Hurley, so Rožmanovo truplo prepeljali v Lemont pri Chicagu in ga 23. 11. 1959 položili k počitku na tamkajšnje frančiškansko pokopališče. Šele po 54 letih in potem, ko je bil proces razveljavljen (2009), je Cerkev organizirala prenos njegovih posmrtnih ostankov v ljubljansko škofijo. Sam si je želel, da bi bil pokopan na domačih tleh. V ljubljanski stolnici je bil slovesno pokopan 13. aprila 2013. (Bilo je natanko 33 let po škofovskem posvečenju dr. Alojzija Šuštarja, 13. aprila 1983 ob 15. uri)! Slovesnost je vodil ljubljanski nadškof dr. Anton Stres.

Čeprav je bila redkokatera oseba v novejši slovenski zgodovini predmet takih nasprotij in hkrati tako številnih laži in podtikanj kot dr. Gregorij Rožman, prekopu ni skoraj nihče nasprotoval.² Splošno mnenje je bilo, da je to *pietetno* dejanje. To pa ne pomeni, da se je – kljub trdnim dokazom, da je bila obtožnica na procesu

avgusta 1946 skonstruirana in da za obsodbo ni bilo nobene podlage –, mnenje o škofu Rožmanu bistveno spremenilo. K neresnični podobi škofa Rožmana niso prispevali samo članki v rumenem tisku, temveč prav tako prispevki izpod peres zgodovinarjev in publicistov, ki se imajo za verodostojne, ki pa Rožmana praktično še vedno prikazujejo v tradiciji prejšnjega režimskega zgodovinoписja. Ponavlja se lažna trditev, da je škof sodeloval z okupatorjem, da je torej bil izdajalec, in se za to standardno ponuja slika ob domobranski prisegi, ko se je po tihi maši, ki jo je daroval ob odsotnosti nemških vojakov, ker svojih fantov ni hotel pustiti samih v tako težkih urah. Še vedno je za nekatere verodostojna tudi italijanska potvorba t. i. »lojalnostne izjave«, čeprav je bila pristna izjava že nekajkrat objavljena in je dostopna v arhivskem gradivu, znana pa je bila leta 1946 tudi vojaškemu sodišču. Trdi se, da je bila leta 1941 od italijanskih oblasti objavljena izjava avtentična, ker škof po objavi fašistom ni ugovarjal. To je seveda med drugim tudi bagateliziranje fašizma.

Dr. Gregorij Rožman se je rodil 9. marca 1883 v Dolinčicah, v fari Šmihel pri Pliberku, staršem Tereziji Rožman, roj. Glinik in malemu kmetu Francu Rožmanu. V družini je bilo že šest otrok. V ljudsko šolo je hodil v Šmihelu, v gimnazijo pa, ki jo je začel kot gojenec Marijanišča leta 1896, v Celovcu. Tam je študiral tudi bogoslovje, novo mašo pa je imel 4. avgusta 1907 v svoji rojstni fari. Po letu službovanja kot kaplan v Borovljah je študij nadaljeval na Dunaju kot gojenec Avguštineja. Leta 1912 je promoviral. Po kratkem delovanju kot prefekt malega semenišča v Celovcu, je na celovškem bogoslovju od septembra 1913 naprej predaval kanonsko pravo, v letih 1914 do 1919 pa je bil profesor moralne teologije in kanonskega prava ter istočasno spiritual. V plebiscitnem obdobju je bil v coni A, ki je prišla pod jugoslovansko upravo in je zato izgubila stik s Celovcem, od krškega škofa Adama Hefterja imenovan za pravnega svetovalca generalnega vikarja prošta Matija Raindla v Dobrli vasi.³ Ker je bilo v Celovcu vedno manj študentov, predvsem pa, ker je slutil izid plebiscita – na Koroškem v primeru negativnega izida ne bi mogel ostati, ker je nastopal na plebiscitnih shodih

in prireditvah –, se je odzval vabilu Teološke fakultete (TF) novo ustanovljene univerze v Ljubljani (1919), na predlog cerkvenega zgodovinarja Janeza Zoreta, da prevzame predavanja za cerkveno pravo.⁴ Celovškemu škofu je sporočil, da se vrne, če ga bodo klicali. To pa se ni zgodilo. Kljub temu pa je še naprej prihajal iz Ljubljane in do plebiscita ostal tudi pravni svetovalec prošta Raindla. Občasno je tudi še naprej pomagal v dušnem pastirstvu v coni A.⁵ Od 7. 1. 1920 je bil honorarni predavatelj na TF v Ljubljani, potem od 27. 8. 1920 docent in od leta 1924 izredni profesor. Predaval je tudi še v študijskem letu po imenovanju za ljubljanskega pomožnega škofa. Ni znano, kdaj je dobil jugoslovansko državljanstvo, je pa ohranjena njegova domovnica z datumom 9. maj 1924.⁶

Kot profesor cerkvenega prava je v nedatiranem rokopisu *Cerkev in politika* podal svoje gledanje na politiko in državo, ki je pomembno za razumevanje njegovega odnosa do okupacijskih oblasti v času druge svetovne vojne oz. revolucije: »*Cerkev ima v človeški družbi nalogo, resnice krščanstva, to je verske in moralne, čuvati in učiti, navajati narode, da si uredijo vse življenje in dejanje v skladu s temi resnicami in da tako pridejo do svojega nadnaravnega cilja.*« S tem si Cerkev sicer prisvaja pravico soodločanja v političnih vprašanjih, ampak samo tistih, ki se dotikajo njenega osnovnega poslanstva. Politično udejstvovanja klera sicer prepoveduje samo, če ima to za posledico »*škodo za vero in versko življenje*«, vendar je zelo kritičen do njega. Opozarja, da Cerkev ne sme istovetiti strankarskih načel z religijo: »*Cerkev obsoja kot nemoralno vsako nasilno spremembo vladavine, vsako revolucijo. ... Cerkev je napram obliki vladavine indiferentna, nobene ne smatra za edino pravo ... Cerkev uči, da je najvišja dolžnost vsake vlade skrbeti za občno blaginjo. Ob času revolucije je najvišja dolžnost vlade in državljanov čim prej končati kaos, zgraditi na razvalinah starega novo državo kot napravo obče blaginje ... V konfliktu dveh dolžnosti prevladuje zmerom višja, važnejša.*«⁷ V predavanju »*Cerkev in država*« na katoliškem shodu leta 1923, je opozoril na to, da je potrebno, da Cerkev in država uredita odnose med seboj, ker »*imata iste ljudi za predmet, na katerega se nanaša njuna oblast.*« Kot skupne inte-

rese države in Cerkve navaja zakonsko zvezo, vzgojo otrok in šolo. Toda: »*Vir vsake oblasti, tudi politične, je Bog,*« pravi Rožman. Zelo kritično je potem ocenil to, kar se je dogajalo v Kraljevini Jugoslaviji po sprejetju vidovdanske ustave: »*Oznanjevanje verskih resnic je ena glavnih nalog Katoliške cerkve in njena notranja zadeva. Zato moramo na podlagi svojih katoliških načel zavriniti poskus, uvesti nadzorstvo nad Cerkvijo v njenem lastnem delokrogu.*«⁸

Ker je škofa dr. Antona Bonaventuro Jegliča okolica silila, da naj pravočasno poskrbi za naslednika, je končno prosil Rim za pomožnega škofa s pravico nasledstva. Predlagal je univerzitetnega profesorja Rožmana. Nunciju je sporočil, da se je v primeru, če Rožman ne bo izvoljen, pripravljen pomožnemu škofu tudi odreči.⁹ Jeglič je iskal nekoga, ki bi kot on sam kljuboval nevarnostim liberalizma, in pa nekoga, ki je bil delaven in ne željan časti. Vse to je videl v Rožmanovi osebi, saj je ta že v Celovcu bil zelo povezan s telovadnim in vzgojno-izobraževalnim društvom Orel, v Ljubljani pa je postal duhovni vodja Orlov. Poleg tega je bil zelo dejaven tudi v katoliški prosvetni organizaciji. V *Bogoslovnega vestniku* je Rožman leta 1921 poudaril, »*da tam, kjer mladina ni v katoliških organizacijah ali kjer organizacija nima pravega, razumnega voditelja, neprestano napreduje duh materialističnega svetovnega naziranja. Mladina se vdaja veseljačenju, izostaja od božje službe, in ker ni organiziranega odpora, t.j. štaba katoliške mladine, je odprta pot zmagovitemu pohodu socialne demokracije in komunizma.*«¹⁰ Jeglič pa je tudi vedel, da je Rožman izredno priljubljen pri mladini in da ga je duhovščina spoštovala.

Rožman je bil 17. marca 1929 imenovan za titularnega semtenškega škofa in ljubljanskega pomožnega škofa s pravico nasledstva. Za imenovanje je zvedel med velikonočnimi prazniki na Koroškem, kjer je pomagal v dušnem pastirstvu.¹¹ Pred škofovskim posvečenjem je 26. junija 1929 obiskal še Rim, da se papežu osebno zahvali za imenovanje.¹² Na duhovnih vajah pa je (2.–12. 7.) načrtoval svoj škofovski program, ki obsega dva dela: 1. *Crucis pondus et prae-mium* – Teža križa in plačilo (»*moje življenje*«) – svoje škofovsko geslo in 2. *Duc in altum* – Odrini na globoko (»*moje delovanje*«).¹³

Posvetil ga je ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič, soposvečevalca pa sta bila lavantinski škof dr. Andrej Karlin in krški škof dr. Josip Srebrnič, ki je zastopal bolnega krškega (celovškega) škofa dr. Adama Hefterja. Leto pozneje, 1. avgusta 1930, je Rožman postal ljubljanski ordinarij. Jegliča je namreč marca zadela lahka možganska kap in je zato papeža prosil za odstop.

V svojem prvem pastirskem pismu na praznik Kristusa Kralja, 26. 10. 1930, je Rožman zapisal, da je škofovsko službo ob posvečenju zelo težko sprejel in, da je »s strahom ...prevzel škofovsko palico iz rok svojega prednika«, da pa mu vzbuja »pogum in zaupanje ... beseda sv. Pavla: ‚Sveti Duh vas je postavil za škofa, da vodite Cerkev božjo‘« (Apd 20,28).¹⁴ Izraz tega je bilo tudi njegovo škofovsko geslo. To je potrdil tudi v svoji duhovni oporoki v Celovcu 9. novembra 1945, ki jo je izročil nekdanjemu osebnemu tajniku in vozniku Nandetu Babniku: »Ko sem silno težko sprejel crucis pondus ob posvečenju, v tistih slavnostnih urah je bila moja duša zavita v vihar temnih slutenj – odtod moje škofovsko geslo – tedaj sem se Bogu dal na razpolago za vse žrtve, ki mi jih namerava naložiti, edino to sem ga prosil: naj kraljestvo božje v dušah in v zunanjem svetu med verniki škofije ne trpi zaradi moje nesposobnosti in nevrednosti nobene škode. Tedaj sem Bogu daroval tudi sledeče: naj umrjem v zaničevanju in pozabljenju, naj bo moj grob neznan, naj me zgodovina še tako črno in temno slika in naj ostane tak spomin na me v zgodovini ali pa naj moje ime čisto izgine, da se nikjer in nikdar ne omenja več – samo da bi kraljestvo božje raslo, se utrjevalo v dušah, samo da bi čim več duš se zveličalo, samo da bi božja čast rasla in se večala.«¹⁵

V svojem prvem pastirskem pismu je, kot je poudaril zgodovinar France M. Dolinar, navedel temeljna izhodišča svoje škofovske službe.¹⁶ Oznanjati je hotel »božje kraljestvo vestno in vedno, ne glede na to, ali je ljudem prav ali ne, saj velja za vsakega škofa opomin, ki ga je sv. Pavel dal svojemu učencu, škofu Timoteju: ‚Oznanjaj besedo, nastopaj, bodi prilično ali neprilično; prepričaj, svari, opominjaj z vsem potrpljenjem in učenjem‘ (2 Tim 4,2).«¹⁷

Rožman si je zastavil program duhovne prenove škofije, pri tem je začel pri duhovnikih, gradil pa je tudi na mladini, podobno kot tudi njegov predhodnik. Ko je jugoslovanska oblast konec leta 1929 Orel razpustila, ker se ni hotel vključiti v novo vsedrjavno zvezo Sokol, je Rožman vzgojo mladine gradil na Marijinih družbah, predvsem pa na Katoliški akciji (KA). V škofijskem odboru KA je zastopal škofa Jegliča že kot koadjunktora. V KA je podobno kot Jeglič videl eno najmočnejših sredstev za prenovo škofije. Rožman in lavantinski škof dr. Ivan Jožef Tomažič sta sestavila nova pravila KA (1936), ker sta hotela vzpostaviti edinost v katoliškem taboru, vendar jima to ni uspelo. Bila so trenja med »stražarji«, ki so leta 1937 ustanovili na univerzi akademski klub Straža, njihov idejni vodja je bil profesor dr. Lambert Ehrlich, in »mladci«, ki jih je vodil gimnazijski profesor Ernest Tomec. Rožman je leta 1940 odločil, da velja organizacija okrog Tomca (Mladci Kristusa Kralja) za edino predstavnico KA, Straži pa je dal status pomožne organizacije. K neenotnosti katoliških vrst pa so prispevali predvsem tudi križarji (*Dom in svet*, *Dejanje*, *Zarja*). Ostro so se opredeljevali do stališč in drže Katoliške cerkve, najbolj znano je tukaj Kocbekovo *Premišljevanje o Španiji*, ki je bilo objavljeno v *Domu in svetu* leta 1937. Rožman je to premišljanje ostro obsodil kot nasprotno nauku Cerkve. Prof. Albin Kralj govori v tem sklopu o drugi ločitvi duhov na Slovenskem.¹⁸

Rožman je bil v prvi vrsti dušni pastir in ne politik ali diplomat. V nasprotju z Jegličem je bil znan kot odličen govornik, ki je dosegel srca svojih poslušalcev oz. sogovornikov. Zabeleženo je, da se je zelo težko odločal, očitali so mu celo, da je bil pod vplivom svoje okolice, da je bil popustljiv in mehkega srca, kar naj bi bil izraz njegove koroške duše. Kakor vedno pri takih posplošitvah, ki gotovo kažejo na njegov karakter, je to samo delna resnica. V načelnih vprašanjih, predvsem v vprašanjih verskega značaja, je bil jasen in odločen. V svojem škofovskem programu je napisal kot načelo svojega delovanja, da mora biti »počasen in previden v svojih sodbah. Ne izreči sodbe brez utemeljenosti; škofova beseda mora biti resnična in nespremenljiva. Ne soditi takoj – vedno pustiti si časa za razmišljanje.«¹⁹

Avgusta 1940 je pripravil škofijsko sinodo v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu, kjer so sprejeli dva pomembna dokumenta: *Pastoralne inštrukcije za ljubljansko škofijo*, ki so zaradi vojne in povojnih razmer šle v pozabo, in *Zakonik ljubljanske škofije*, ki ga je pripravil v veliki meri Alojzij Odar in ki je v nekaterih določbah veljaven še danes. Zelo se je angažiral na socialnem in karitativnem področju, bil je član številnih društev, tudi npr. Slovenskega planinskega društva in je leta 1935 blagoslovil križ na Škrlatici, ki so ga leta 1954 vrgli čez steno Škrlatice in ki je simbol razstave »Boj proti veri in Cerkvi 1945–1961«. Pomembno vlogo je imel škof tudi pri pripravi konkordata med Svetim sedežem in Jugoslavijo (1935), ki je zaradi nasprotovanja srbske pravoslavne Cerkve propadel (1937).

Odklanjal je vsako nasilje, ne glede na to, kdo ga je storil. V svoji prvi adventni pridigi med okupacijo, 30. novembra 1941, je izjavil: *»Danes čujem govoriti tudi sicer resne ljudi, da umor ni več zločin, ampak junaško dejanje, ko so dandanes nekatere naravne vrednote politične narave višje kot verske, nadnaravne. Proti temu mnenju stoji božje razodetje: Umor je in ostane vnebovpijoč greh, ki božjo pravično kazen izziva, pa naj gre za letnih 20.000 umorov nerojenih človeških bitij med slovenskim narodom, ali za uboj sočloveka brez obtožbe in brez obsodbe – umor na lastno pest, iz političnih, socialnih ali nacionalnih razlogov ali iz osebne maščevalnosti. Nespremenljivo veljavna resnica je: Edini Bog je gospodar nad človeškim življenjem. ... Bog je z neizbrisljivimi črkami zapisal: Ne ubijaj! Ne kradi! za vse čase in za vse ljudi.«*²⁰

Ni dvoma o tem, da je bila okupacija za njega veliko zlo. Celotni Rožmanov odnos do grozodejstev okupacijskih sil vsekakor dokazuje – v ostrem nasprotju s tem, kar so mu pozneje podtikovali komunistični oblastniki –, da škof nikoli ni bil prijatelj okupatorjev, posebno ne nemških. Ko ga je njegov rojak duhovnik Jurij Trunk v ZDA kritiziral, da je med vojno sodeloval z okupatorjem, je odvrnil: *»Menda ne misli gospod Trunk resno, da je Šmihelčan Rožman, ki so mu v drugem razredu ljudske šole zaradi slovenščine prisoljene*

klofute nemškega učitelja vzbudile tako narodno zavest, ki je nič ubiti ne more, da je ta postal izdajalec naroda in začel sodelovati z nacisti, ki so mu vse škofijsko imetje ukradli in vse bližje sorodstvo razlastili in preselili.»²¹ Že pred nemškim napadom na Jugoslavijo 6. 4. 1941 so mu poljski duhovniki, ki so bežali preko Slovenije v Rim, poročali o grozotah, ki so jih počenjali Nemci na Poljskem. Spomladi 1940 je preko Rima dobil poročilo, ki ga je napisal poljski kardinal Avgust Hłond za papeža in ga dal tajno natisniti in na skrivaj razširjati predvsem med duhovniki.²² Zaradi tega in pa ker je Hłondu izkazal gostoljubnost na VI. mednarodnem kongresu Kristusa Kralja v Ljubljani leta 1939, so ga Nemci uvrstili med nasprotnike, kar je razvidno iz poročila »Reichssicherheitshauptamt«, ki je bilo pripravljeno za napad na Jugoslavijo.²³ Nemški krogi na Gorenjskem so po okupaciji trdili, da bo gestapo škofa Rožmana zaprl in odstranil.

Dvakrat je škof protestiral proti okupatorju. Nemško nasilje nad slovenskim prebivalstvom je obsodil 24. 10. 1941 v pismu duhovnikom in duhovnikom-gostom v Ljubljanski pokrajini.²⁴ Dne 26. 9. 1942 pa je škof obiskal Visokega komisarja, mu izročil memorandum, v katerem je v dvajsetih točkah obsodil nasilje italijanske uprave in zahteval izpustitev vseh iz zaporov in internacije, ki niso zakonito zadržani. Skliceval se je na pravičnost in zakonitost v duhu rimskega prava in veljavnost predvojnih zakonov.²⁵ Škof je premišljeval tudi o javni obsodbi italijanskega okupatorja s prižnice. Stal je pred dilemo: naj propade z odkrito besedo in držo mučenca ter se sprijazni z internacijo v Italiji. Ali pa sprejme očitek kolaboracije, naveže stike in na tak način pomaga v mnogih posameznih primerih? Papež Pij XII. mu je maja 1942 ob obisku v Rimu javni nastop proti okupatorju vsekakor odsvetoval, češ da bo posledica takega nedvomno pogumnega nastopa, da bo ljubljanska škofija izgubila človeka, ki ima redko možnost uspešno posredovati za Slovence.²⁶ Slovenci bi izgubili svojega škofa in s tem edino zatočišče, ki so ga sploh še imeli. Rožman je neprestano informiral Sveti sedež o stanju dieceze Ljubljana, o preganjanju duhovnikov, izgubi premoženja ter prepovedi uporabe slovenskega jezika na nemško

zasedenem delu škofije, o umorih, zapiranju itd. in prosil papeža za posredovanja pri italijanskem okupatorju.²⁷

Prizadeval si je, da bi narodu pomagal, da bi s čim manjšimi izgubami prebrodil vojno. Njegovega delovanja med okupacijo sploh ne moremo razumeti, če ne upoštevamo razlogov za njegove stike z okupatorji. Kako težko se je odločil, da gre k njim, je opisal njegov tajnik Stanislav Lenič, poznejši ljubljanski pomožni škof: »*Morda bi bilo res najboljše, da bi pretrgal vsake zveze z Italijani. Velikokrat na to mislim, da bi javno nastopil v stolnici in obsodil vse njihove krivice. Pa spet pomislim na potoke solz, ki jih matere in žene pri meni prelijejo, ko me prosijo za intervencijo, in ne morem. Če enkrat pretrgam, potem bo vsaka intervencija zastonj.*«²⁸ Veliko ljudi ga je prosilo, da intervenira za njih oz. za njihove bližnje. Včasih je bilo pri škofu zaradi tega kar 50 oseb na dan. Interveniral je za vsakogar ne glede na njegovo politično prepričanje, tudi za komuniste. Najbolj znana sta primera Toneta in Vide Tomšič. Do danes smo našli 1318 intervencij za 1210 znanih ljudi. Imena nekaterih pa so na mikrofilmih dokumentov nečitljivi. K tej številki moramo prišteti še intervencije za različne skupine: deportirane v Srbijo, na Hrvaško in v Nemčijo, begunce, Primorce, pravoslavne Srbe, Jude, talce, prebivalce različnih vasi, zapornike, na smrt obsojene, npr. za obsojence na Tržaškem procesu in 27 obsojenih v Preserskem procesu marca 1942, internirance (predvsem tudi na Rabu), duhovnike (več kot 350), oficirje, otroke (1700). Za večino teh skupin število oseb ni znano. Pri skupinah pa, za katere vemo število, pridemo do skupaj 2495, k tej številki pa moramo prišteti še nekaj sto oseb. Škofova beseda je vsaj na začetku italijanske okupacije nekaj zalegla, kmalu pa so Italijani spoznali, da se je zavzemal za vsakogar, ne glede na njegovo politično prepričanje. Mnogokrat, predvsem na začetku italijanske okupacije, je bil uspešen. Ohranjeno je npr. sporočilo Gastona Gambarre, komandanta XI. armadnega zbora, 26. 4. 1943 škofu Rožmanu, da je bilo po Rožmanovi intervenciji izpuščenih 122 internirancev.²⁹

Škof Rožman je bil globoko prepričan, da bodo zavezniki zmagali in da bo nemški poraz odločen drugje in ne v Sloveniji. Zato je menil, da nasilen upor ljudstva ni prava pot. Izzval bi samo nepotrebne žrtve. Hotel je, da slovenski narod – in to v polni zavesti, da ga Nemci in Italijani želijo uničiti – s čim manj žrtvami premosti vojno. Prav tako prepričan pa je bil tudi, da je komunizem še večje zlo kot nacizem in fašizem. Trdil je, da bosta fašizem in nacizem premagana, komunizem pa bo, če bo prišel na oblast, ostal dolgo. Izkazalo se je, da je škof imel prav. Fašizem je bil prisoten na slovenskih tleh od 1922 do 1943, nacizem od 1941 do 1945, komunizem pa vse do 1990, torej najdlje, in je zato zapustil najhujše dolgoročne posledice.

Komunizem je odklanjal iz verskih razlogov. Trdno je stal na stališču enciklike *Divini redemptoris* (1937). In OF je odklanjal, ker je bila vodilna sila v njej Komunistična partija. Prve mesece okupacije se ni oglasil, ko pa je VOS začela ubijati ljudi na cestah in domovih, predvsem tudi narodno zavedne Slovence, je vedno glasneje dvigal svoj glas. Tako npr. na grobu predvojnega bana Dravske banovine dr. Marka Natlačena, 14. novembra 1943: »Brezbožni komunizem je pogнал ljudstvo v pogin, ene v smrt, druge v revščino. Iz teh grobov življenje več ne bo vzkilo: ne iz tistih, ki jih je roka komunistov direktno odprla, ne iz onih, ki jih je indirektno izkopala. Da, tudi oni grobovi tam v drugem kotu – koliko jih je – so delo komunistične OF, zaradi njenega za narod pogubnega nastopanja so se bili odprli in vzeli vase toliko močnih mladih življenj, koliko idealnih, najboljših ljudi našega naroda je v grobovih širne naše zemlje, ljudi, ki bi jih narod v sedanjosti in bodočnosti bridko potreboval, a ne bo jih več. ... Ljudje slovenski, streznite se vendar že, streznite se vendar že, streznite se vsi v tej skrajni stiski, v kateri je narod na tem, da pogine.«³⁰ Odločno je odklanjal sleherno radikalno rešitev razmer v času okupacije.

Kasneje, v odgovoru na obtožnico, je Rožman 30. 9. 1946 napisal: »Domnevno sodelovanje (kolaboracija) je obstajalo v odkritem

ideološkem odporu duhovnikov zoper brezbožni komunizem. Na podlagi odločnega nasprotja brezbožnega komunizma do krščanstva, ki izhaja iz bistva komunizma, ne more imeti noben katoliški duhovnik nobenega drugega stališča. V tem pa ne obstoji nobeno politično ali kakršno koli sodelovanje z okupatorjem.» In: »Končno odkrito izpričujem, da sem videl v brezbožnem komunizmu, popolnoma v smislu enciklike 'Divini Redemptoris', največjo nevarnost za krščanstvo in za krščansko življenje mojega naroda, nevarnost za časno in večno srečo, kakor doslej v tisočtristoletni zgodovini naroda ni nikdar poprej obstajala. Zato sem smatral za svojo nadpastirsko dolžnost, da vernike o resnosti te nevarnosti poučim, jih po poglobitvi verskega življenja in dejanskem navajanju k vrednemu in pogostnemu prejetanju presvete Evharistije, po ponovnem in skupnem obhajanju ljudskih pobožnosti prvih petkov in prvih sobot, posvetitvi brezmadežnemu Srcu Manjinemu po petmesečni intenzivni pri pravi in organiziranju Katoliške akcije – duhovno utrdim za grozečo težko versko in zvestobno preizkušnjo v vedno bolj verjetno prihajajoči komunistični revoluciji. To svojo dolžnost sem vršil kljub nevarnosti, da se je od komunistične strani marsikatero moje delo napačno tolmačilo kot sodelovanje z okupatorjem. Če sedaj pred Bogom vse prav premislim, morem priti samo do enega in edinega zaključka: Tudi v drugo bi vse to več ali manj enako storil. To je moj 'zločin' zaradi katerega sem bil obsojen.«³¹

Dne 5. 5. 1945 je škof Rožman zapustil Ljubljano in se v spremstvu kanonika dr. Janeza Kraljiča, sestre Lize, študenta Franca Gabra in voznika Nandeta Babnika z avtom odpeljal v Celovec. Veliko polemike je bilo o tem, ali je pobegnil ali se je nameraval vrniti. Iz dokumentov je razvidno, da je sledil vabilu celovškega škofijskega kanclerja, češ da je potrebno, da pride v Celovec zaradi gorenjskega dela ljubljanske škofije, ki ga je med vojno upravljala krška škofija.³² Iniciativo za vabilo je dal žihpoljski dekan Krišto Košir.³³ Z zvijačo so škofa želeli umakniti na Koroško, ker so se bali za njegovo varnost. Indic za to, da se je res nameraval vrniti, je tudi dejstvo, da je vzel s seboj perilo samo za tri dni. Pred

odhodom pa je sklical konzistorij v stolnem župnišču, pooblastil generalnega vikarja ter določil vrsto nasledstva.³⁴ V Celovcu je imel dolge pogovore s kapitularnim vikarjem Rohracherm. S Koroške pa se ni mogel več vrniti nazaj v Ljubljano, čeprav je to hotel. Ko je zahteval, da naj avto zavije proti Ljubelju, sta se mu Nande Babnik in kanonik Kraljič uprla.³⁵

V situacijskem poročilu, ki ga je napisal papežu 1. 8. 1945, je Rožman imel namen stopiti v stik z angleškimi in ameriškimi oblastmi in potovati v Rim, da papežu poroča o stanju svoje škofije in ga prosi za posredovanje. Kot je zvedel od angleškega duhovnika, je Jugoslavija po diplomatskih kanalih intervenirala pri Angležih in doseгла, da mu niso izstavili dovoljenja. Ilegalno pa škof ni hotel čez mejo. V poročilu papežu je opisal svoj odhod iz škofije, stanje slovenskih beguncev v Avstriji – na začetku se je lahko prosto gibal v Avstriji in je zato obiskal štiri slovenska begunska taborišča: Št. Vid na Glini, Spittal ob Dravi (oboje na Koroškem), Judenburg na Štajerskem in Lienz na Vzhodnem Tirolskem –, položaj škofije in »vzroke« za poraz boja proti komunizmu. *»Naš najhujši poraz so ... povzročili Angleži, ko so izročili cvet katoliške mladine v roke Titu, ki bo naše plemenite mladeniče uničil, ko jih bo deloma pobil, deloma na najtežja dela obsojene s počasno smrtjo pokončal, deloma, posebno mlajše, v svoji komunistični vojski poskušal v duhu brezboštva prevzgojiti. S to rano je prizadet življenjski živec slovenskega naroda v ljubljanski škofiji ...«* In: *»Preveč smo se zanašali na Angleže in jim popolnoma zaupali, pozabljajoč, da so zasledovali svojo in ne našo politično korist.«* Obenem je Sveto stolico obvestil, da se *»nikakor ne morem vrniti na svoj škofijski sedež, ker bi bil v svoji službi do nemogočnosti oviran. Zato izročam mojo škofovsko službo v roke Vaše Svetosti, da more Vaša Svetost z ljubljanskim škofijskim sedežem v dobrobit duš prosto razpolagati.«*³⁶ Kot mu je odgovoril državni tajnik Dominik Tardini 29. 9. 1945, je papež odstop odklonil.

Nova jugoslovanska oblast je že 16. 7. in 7. 7. 1945 zahtevala Rožmanovo izročitev. Škof je nekaj časa živel v Anrasu na Tirolskem, avgusta so Angleži zahtevali, da se naseli v Celovcu. Najprej je stanoval pri jezuitih, potem pa v škofiji, ker je sledil vabilu

novega škofa Josepha Köstnerja. Vsak teden se je moral javiti na zavezniški policiji. Na zahtevo po izročitvi so Angleži odgovorili šele 9. 10. in zahtevali *prima facie* dokaze. Teh pa jugoslovanska stran v primeru Rožmana ni uspela predložiti. Že od vsega začetka so Angleži zbirali informacije o škofu, z roko napisana pripomba sodelavca zunanjega ministrstva Laffana 25. 6., predvsem pa kratka biografija, ki jo je napisal 27. 6., kaže, da Angleži Rožmana niso imeli za krivega. V življenjepisu piše Laffan, da se škof politično razen enkrat ni udeleževal in da je 24. 10. 1941 v pismu obsodil delovanje nemških okupatorjev. Ob prisegi in mimohodu (navaja napačen datum, namreč avgust 1944) pa je blagoslovil domobrance. Pripomnil je, da je samo fair, da se podčrta, da je bilo za »vestnega katoliškega škofa večna blaginja posameznih duš pomembnejša od političnih ozirnov in mladi močje, katerim je dal svoj blagoslov, so bili na tem, da tvegajo svoje življenje«.³⁷

Sveti sedež je večkrat interveniral pri zaveznikih, tudi pri Angležih, tako npr. februarja 1946, da se škof lahko nastani v starem benediktinskem samostanu v Pragli, potem pa po procesu septembra 1946, naj škofu dovolijo, da se umakne v Švico ali Nemčijo. Sicer je jeseni 1947 britanski zastopnik pri Svetem Sedežu John Somes Lock sporočil msgr. Tardiniju, da Angleži jugoslovanska škofa – dr. Rožmana in sarajevskega škofa Ivana Šarića – ne bodo predali, vendar so se pogajanja med Vatikanom, Angležem in Američanom zavlekla. Iz dokumentacije v angleškem zunanjem ministrstvu pa je tudi razvidno, da so se Angleži na neki način želeli znebiti problema in da so podpirali predlog, ki je menda prišel iz Vatikana, da se škofa preselita na ameriško zasedbeno cono. Ker pa pogajanja nekako niso napredovala in je kljub vsemu še vedno obstajala nevarnost angleške izročitve, so prijatelji 11. 11. 1947³⁸ s pomočjo ameriškega vojaškega kurata oba škofa prepeljali iz Celovca v Salzburg, ki je ležal v ameriški zasedbeni coni in nato 4. 3. 1948 v Švico. V Švici se je škof Rožman sicer dobro počutil, rad priskočil duhovnikom na pomoč pri dušnem pastirstvu, imel pa je tudi več predavanj o komunizmu. Na nuncijsvo opozorilo, da jugoslovanska vlada od Švice zahteva, naj Rožmanu odreče gostoljubje, je škof

Rožman zaprosil ameriški konzulat v Zürichu za vizo in 1. 7. 1948 z letalom odpotoval v Združene države Amerike.³⁹ Naselil se je pri msgr. Johanu Omanu v župniji sv. Lovrenca v Clevelandu.

Škof Rožman je bil »*potujoči misijonar*«. Do svoje smrti je po različnih krajih imel od oktobra 1948 do marca 1959 kar 28 misi-jonov, številne tridnevnice, 18 duhovnih vaj in druge pobožnosti. Izjemno veliko je pisal v različne slovenske časopise v tujini.⁴⁰ Trikrat je obiskal Slovence v Argentini (1949, 1952, 1957), pa še Slovence v Čilu, Ekvadorju in v Kanadi. Tudi Zahodno Evropo je obiskal trikrat. Prvič leta 1950 ob razglasitvi dogme o Marijinem vnebovzetju (od Fatime želel znamenje). Takrat je hotel k papežu na osebno avdenco, da izroči poročilo o stanju slovenskih begun-cev po svetu, vendar je iz Državnega tajništva prejel telefonski odgovor, da ga sveti oče »*zaradi prezaaposlenosti in utrujenosti ne more sprejeti*«. ⁴¹ Srečal ga je kratko le pri splošni avdienci 28.10. 1950, pri kateri mu je izročil nemški prevod življenjepisa Lojzeta Grozdeta, ki ga je napisal dr. Anton Strle.⁴²

Dne 1. avgusta 1946 je v Ljubljani potekal ključni proces proti Katoliški cerkvi na Slovenskem, na katerem je oblast skušala mor-alno uničiti najvidnejšega predstavnika Cerkve in s tem posredno Katoliško cerkev. Razprava je bila pred vojaškim sodiščem, čeprav je bil škof civilna oseba. Škof Rožman se je znašel na zatožni klopi v zelo nenavadnem krogu obtožencev. Ti so bili: predsednik pokrajinske uprave Leon Rupnik, SS-general Erwin Rösener, podpolkovnik Milko Vizjak, upravnik policije dr. Lovro Hacin, minister vlade v begunstvu Miha Krek. Sodišče je kar povprek in pavšalno bremenilo vse obtožence z isto krivdo, ne da bi splošne trditve razložilo in konkretiziralo. V več točkah je bil kršen že sam kazensko-pravni postopek: vojaško sodišče ni bilo pristojno, preiskava ni bila izpe-ljana, obtožnica Rožmanu ni bila izročena in ni dobil poziva na glavno razpravo. Obtožnica je navedla 13 točk, za katere niso bili predloženi nobeni verodostojni dokazi. Razbremenilnih dejstev, kot recimo njegovih številnih intervencij, sodišče ni upoštevalo. Rožman je bil 30. avgusta 1946 obsojen na 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom, na izgubo državljskih pravic za dobo desetih

let po izteku zaporne kazni in zaplembo celotnega premoženja. Po pritožbi pa je Vrhovno sodišče jugoslovanske armade obsodbo v celoti potrdilo, Rožman pa je bil dodatno obsojen na odvzem državljanstva, izguba državljanskih in političnih pravic pa se mu je znižala na pet let. Pri tem Vrhovno sodišče ni pojasnilo, kako je mogoče nekomu vzeti državljanske pravice, ki državljanstva po sodbi nima več.

Po osamosvojitvi si je postavil generalni državni tožilec dr. Anton Drobnič za svojo nalogo obnovo Rožmanovega procesa. Opozoril je na kršitve materialnega in procesnega prava, predložil pa je tudi nova dejstva in dokaze v vseh točkah obtožnice. Obnova je bila trikrat zavrnjena, delno s podobnimi argumenti, kot jih je uporabilo sodišče avgusta 1946. Tako je kot odgovor na nesporno dejstvo, da se je škof Rožman zavzemal za bolj človeško ravnanje s prebivalstvom in interveniral za izpustitev zaprtih in interniranih ali vsaj omilitev kazni, navedlo, da je to »*ravnanje, ki se od cerkvene poglavarja tudi pričakuje*«. Češ, ker mora cerkveni predstojnik ravnati človeško, se mu njegova pomoč ne more šteti v prid.

Preden je generalnemu državnemu tožilcu potekel mandat, je novembra 1998 vložil še zahtevo za varstvo zakonitosti, ki pa jo je nova državna tožilka Zdenka Cerar takoj umaknila z nepravnim argumentom, da zahteva ni v interesu države. Šele ko je zakon dopustil, da tudi škofija vloži zahtevo za varstvo zakonitosti, je bil proces leta 2007 razveljavljen in poslan nazaj na Okrožno sodišče. To je leta 2009 odločilo, da ponovnega sojenja ne bo. Od tega trenutka je škof dr. Gregorij Rožman pravno gledano nekaznovan.⁴³

Opombe

¹ Arhiv republike Slovenije (ARS), AS 1931, Dr. Gregorij Rožman, 2779. Poleg Petra Šetina, župnega upravitelja na Rakitni pri Ljubljani sta samo še dva župnika opravila celotne ceremoniale, ki so predpisani za župnije v slučaju smrti – tako npr. tridnevno zvonjenje: dekan Anton Gornik iz Šmartna pri Litiji in župnik Leopold Končan iz Prežganja. Rožman, 3783 in 3787.

² Izjema je bil npr. Jože Pirjevec v *Primorskem dnevniku*, 18. 4. 2013, ki je izrazil dvom, da ima Rožman pravico do groba v domači zemlji.

- ³ Avguštin Malle, »Rožmanova koroška leta«, v: *Rožmanov simpozij v Rimu*, Celje 2001, 17–21 in Jakob Kolarič, *Škof Rožman*, I., Celovec 1967, 7–144.
- ⁴ Metod Benedik, »Gregorij Rožman – profesor prava«, v: *Rožmanov simpozij v Rimu*, 23–37.
- ⁵ Kolarič, *Škof Rožman*, I., 143–144.
- ⁶ France M. Dolinar, *Ljubljanski škofje*, Ljubljana 2007, 400.
- ⁷ Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), ŠAL, Škofje, Rožman, Cerkev in politika, fasc. 2; Metod Benedik, »Gregorij Rožman – profesor prava«, *Rožmanov simpozij v Rimu*, 35–37.
- ⁸ Gregorij Rožman, »Cerkev in država«, *Peti katoliški shod v Ljubljani* 1923, Ljubljana 1924, 253–258; citirano po France M. Dolinar, »Gregorij Rožman (1883–1959)«, v: Marija Čipić Rehar, France M. Dolinar, Tamara Griesser-Pečar, Blaž Otrin in Julijana Visočnik, *Med sodbo sodišča in sodbo vesti*, Ljubljana 2009, 22–23.
- ⁹ Kolarič I, 241.
- ¹⁰ Gregorij Rožman, »Prispevki za dušno pastirstvo«, *Bogoslovni vestnik*, 1921, št. 1, 163. Glej tudi: Anton Jamnik, »Rožman – duhovni vodja Orlov«, v: *Rožmanov simpozij v Rimu*, Celje 2001, 39–50.
- ¹¹ Kolarič I., 244–247.
- ¹² Jakob Kolarič, *Škof Rožman*, II., Mohorjeva založba: Celovec 1970, 126.
- ¹³ Kolarič I, 257–260. Njegov grb: Vejica rožnega grma s tremi vrtnicami na modrem polju.
- ¹⁴ *Ljubljanski škofijski list*, št. 9/1930, 129–134.
- ¹⁵ Jakob Kolarič, *Škof Rožman*, III., Celovec 1977, 148–152; *Studia Slovenica*, Arhiv Nandeta Babnika.
- ¹⁶ France m. Dolinar, *Ljubljanski škofje*, Ljubljana 2007, 400.
- ¹⁷ *Ljubljanski škofijski list*, št. 9, 1930.
- ¹⁸ Albin Kralj, »Rožman in križarji«, *Rožmanov simpozij v Rimu*, 165.
- ¹⁹ Kolarič I, 258.
- ²⁰ Adventna pridiga za leto 1941, *Med sodbo sodišča in sodbo vesti*, 187.
- ²¹ Kolarič I, 20–21. Citat je iz pisma Francu Gabrovšku.
- ²² V slovenščino ga je prevedel prelat Franc Lukman. Po vsej verjetnosti je prav to poročilo pozneje Hlond izdal v knjižni obliki v Londonu pod naslovom *The Persecution of the Catholic Church in German occupied Poland* [Preganjane katoliške Cerkve v nemškookupirani Poljski] I. Montanar, *Il vescovo lavantino Ivan Jožef Tomažič (1876–1949). Tra il declino dell'impero austro-ungarico e l'avvento del comunismo in Jugoslavia*, v: Chiesa e storia 5, Rim 2007, 410–411. Rožman je dal ta prevod tiskati kot rokopis in ga je razdeljeval med duhovščino, ker ga slovensko časopisje ni smelo objaviti.
- ²³ Tamara Griesser-Pečar, *Stanislav Lenič. Življenjepis v zaporu*, Celovec–Ljubljana–Dunaj 1997, 73 (=Lenič); Reichssicherheitshauptamt, Jugoslawien, 12 e. Ohranjen je nemški naslov te knjige, ki pa je bila gotovo pisana v poljščini: *Die deutschen Greuelthaten in Polen*.
- ²⁴ Pismo duhovnikom in gostom v ljubljanski škofiji, 24. 10. 1941, *Med sodbo sodišča in sodbo vesti*, 183.
- ²⁵ Griesser-Pečar, Dolinar, *Rožmanov proces*, 60–70, 236–244.
- ²⁶ Griesser-Pečar, Dolinar, *Rožmanov proces*, 44–46, 156.
- ²⁷ *Med sodbo sodišča in sodbo vesti*, 357.
- ²⁸ Griesser-Pečar, Dolinar, *Rožmanov proces*, 57.
- ²⁹ Tamara Griesser-Pečar, »Rožmanova posredovanja pri okupatorju«, *Med sodbo sodišča in sodbo vesti*, 36–63; Blaž Otrin in Tamara Griesser-Pečar, »Časovni pregled intervencij ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana«, *Med sodbo sodišča in sodbo vesti*, 64–121.
- ³⁰ *Med sodbo sodišča in sodbo vesti*, 224–225.

- ³¹ Škofa Rožmana odgovor (prevod iz nemščine Jože Jagodic), *Med sodbo sodišča in sodbo vesti*, str. 382–283.
- ³² Archiv der Diözese Gurk (ADG), Nachlass Bischof Rožman, kopije pisem 3. 5. in 4. 5. 1945 naslovljene na škofa Rožmana.
- ³³ Kolarič III, 400–403.
- ³⁴ France M. Dolinar, »Imenovanje in posvečenje Antona Vovka za ljubljanskega škofa«, *Vovkov simpozij v Rimu*, Celje 2005, 61.
- ³⁵ Kolarič III, 414–416.
- ³⁶ NŠAL, 570 Kolarič, Rožmanovo poročilo Svetemu sedežu v slovenskem prevodu, 1. 8. 1945.
- ³⁷ Nationale Archives, FO 371/48911.
- ³⁸ Škofa Rožman in Šarič sta brez vednosti celovškega knezoškofa Josefa Köstnerja zapustila Celovec. Opoldne sta bila še na kosilu kot običajno. DAG, Nachlass Fürstbischof Rožman, pismo Köstnerja 2. 12. 1947. Ameriški kurat pa je bil kapetan Louis Baznik, ameriški Slovenec. Podatek je avtorici posredoval Karl Bonutti v pismu 21. 5. 2013.
- ³⁹ Griesser–Pečar, Dolinar, *Rožmanov proces*, 174–182; Kolarič, Rožman III. 1977, 508–519.
- ⁴⁰ Jakob Kolarič, Rožman, III., 544–549.
- ⁴¹ Jakob Kolarič, Rožman, II., 1970, 143–144.
- ⁴² Jakob Kolarič, Škof Rožman, III., 489.
- ⁴³ Tamara Griesser–Pečar, »Rožmanov proces«, *Med sodbo sodišča in sodbo vesti*, 269–283. Sodni dokumenti so objavljeni v isti knjigi, 285–643.